

ПРОФЕСІЙНА РЕФЛЕКСІЯ В СТРУКТУРІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

В.К. Сидоренко, член-кореспондент НАПН України

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Розглянуто специфіку професійної рефлексії як визначальний чинник інноваційної діяльності педагога. Показано, що вирішальний вплив на результативність професійної діяльності педагога має вміння свідомо обрати нововведення і передбачити можливі наслідки його впливу на результативність навчання. Необхідною умовою успішної інноваційної діяльності педагога виступає вміння рефлексувати з приводу запровадження нововведень у власну професійну діяльність.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасний етап розвитку педагогічної теорії та практики характеризується станом постійної мінливості. Все гостріше відчувається необхідність оновлення наявних знань і освоєних технологій навчання відповідно до запитів інноваційних процесів. Нова освітня парадигма актуалізує необхідність усвідомлення кожним досвідченим педагогом свого професійного багажу, виходу в рефлексивну позицію, що дозволяє аналізувати різні педагогічні ситуації, самостійно продукувати конструктивно-методичні схеми власної діяльності.

Роздуми про точку опори в сучасному нестійкому світі дають підстави вважати, що постійні реформи та прагнення до модернізації освіти залишають педагога сам на сам з непростими освітянськими проблемами, примушують його самостійно піклуватися про власне самовдосконалення, підвищення рівня педагогічної майстерності. Правдиві від-

повіді на питання: "Навіщо? Чому саме так? Як це роблять інші? Заради чого в професійному житті відбувається та чи інша дія?" – часто стають важливим кроком на шляху подолання відчуженості від професії, переходу від функціональних дій у молодому віці до справжнього новаторства в зрілості.

В основі реального здійснення інноваційної діяльності лежать вміння побудови концептуальної основи педагогічного нововведення, які включають: діагностику; прогнозування; розробку програми експерименту; аналіз її здійснення; реалізацію програми; відстеження ходу і результату впровадження. Необхідною умовою реалізації інноваційної діяльності педагога є вміння йти на певний ризик, успішно вирішувати конфліктні ситуації, долати інноваційні бар'єри. Інноваційна діяльність передбачає вміння рефлексувати з приводу отриманих результатів та механізмів їх досягнення, що відкриває можливість осмисленого

відтворення нової якості в досвіді інших педагогів. А це і є рефлексія.

Виклад основного матеріалу. Рефлексія як предмет наукового дослідження має довгу історію. Поняття рефлексії виникло у філософії і означало процес міркування індивіда про те, що відбувається в його власній свідомості. У філософському словнику знаходимо, що рефлексія (від пізньолатинського *reflexio* – звернення назад, відображення) означає відображення, а також дослідження пізнавального акту [8].

У більш широкому розумінні терміном "рефлексія" визначають форму теоретичної діяльності людини, спрямовану на осмислення своїх власних дій і їх законів (тобто діяльність самопізнання); роздум, самопостереження, самоаналіз [1].

Сучасні словники з педагогіки [4, 7] визначають рефлексію як процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів. З точки зору педагогіки рефлексія – це не лише знання або розуміння суб'єктом самого себе, але й з'ясування того, як інші розуміють "рефлексуючого", його особистісні якості, емоційні реакції та когнітивні (пов'язані з пізнанням) уявлення. Коли зміст цих уявлень виступає предметом спільної діяльності, розвивається особлива форма рефлексії – предметно-рефлексивні відношення.

У сучасній психології [5] рефлексія розглядається як один з важливих механізмів, що забезпечують адаптивність людини до нових умов діяльності. Психологічні механізми рефлексії можуть бути представлені в наступному вигляді.

1. *Зупинка.* Припинення змістовної діяльності в ситуації, пов'язаній з вичерпаною модливістю існування засобів її вирішення. Проблемно-конфліктна ситуація сприймається як така, що не вирішується в реально існуючих умовах, тому що попередній досвід в якісно нових умовах вже неспроможний забезпечити

бажані позитивні результати. Спроби вирішити проблему відомими способами неефективні, тому вони припиняються як безглузді в даній ситуації.

2. *Фіксація.* Аналіз ходу і результатів попередньої роботи і формування суджень.

3. *Відсторонення.* Вивчення власної діяльності у відстороненій позиції. Реалізується здатність бачити свої дії в конкретній ситуації і перебудовувати їхні образи в залежності від довільно обраної позиції.

4. *Об'єктивація.* Аналіз своїх дій в системі існуючих або можливих дій. Відновлення минулого досвіду і конструювання моделей власного майбутнього. Відстеження причин і можливих наслідків своїх дій. Здійснюється переконструювання ситуації.

5. *Обертання.* Повернення до початкової ситуації, але в новій позиції і з новими засобами. Співвіднесення своїх цілей і своїх дій, спрямованих на їх досягнення.

Таким чином, дані психологічні механізми рефлексії дозволяють організувати процес внесення змін до своєї професійної діяльності за рахунок її переосмислення за допомогою рефлексивних дій, вибору подальшого напрямку самокерованого розвитку. Необхідно зазначити, що ці психологічні механізми лежать в основі *системної рефлексії*, яка організовує процес переосмислення свого розвитку педагогом, своїх відносин з учасниками освітнього простору.

Існують певні *рівні системної рефлексії*, які дозволяють визначити ступені формування професійної рефлексії у педагогів.

Перший рівень системної рефлексії пов'язаний із зупинкою розвитку на тій чи іншій стадії і спрямуванням діяльності на себе. Для цього рівня характерними є інтуїтивні міркування, формальне усвідомлення інформації про професійну діяльність.

На другому рівні, більш глибокому, системна рефлексія полягає в об'єктива-

ції педагогічної діяльності у вигляді конкретних принципів, правил, алгоритмів. Тут переважають дискурсивні міркування (тобто такі, що ґрунтуються на логічних висновках), в результаті чого формуються ті чи інші проекти. Рефлексивний процес на цьому рівні може бути представлений евристичними моделями, в яких відображено не тільки досвід одного суб'єкта, а й діяльність інших людей, педагогічної спадщини в цілому.

Третій рівень системної рефлексії пов'язаний з узагальненням об'єктивованого досвіду самокерованого розвитку на тій чи іншій стадії в загальному принципі, методі. Тим самим спостерігається вивільнення цього досвіду від суб'єктивного характеру його походження.

Перехід поняття рефлексії в сферу педагогічних знань пов'язаний з роботами Б.З. Вульfoва, Г.П. Звенигородської, Г.М. Коджаспірова, В.А. Метаєвої, Л.С. Подимова, В.О. Сластьоніна, І.Ф. Ісаєва та багатьох інших вчених-педагогів. Ними зроблено спробу наблизити теоретичні положення щодо рефлексії до практики роботи педагога. Основне положення висновок, що впливає з досліджень названих авторів, полягає в тому, що при аналізі педагогічного процесу в контексті "суб'єкт-суб'єктної парадигми", завдяки рефлексивним процесам, результативність впливу педагога на студентів значно підвищується.

Педагогічна діяльність рефлексивна за своєю природою, рефлексивні процеси в ній виявляються у процесах [2]:

1) практичної взаємодії педагога зі студентами, коли він прагне адекватно розуміти та цілеспрямовано регулювати їхні думки, почуття, вчинки;

2) проектування діяльності студентів, коли педагог розробляє цілі навчання та конструктивні схеми їх досягнення з урахуванням особливостей і можливостей їх просування та розвитку;

3) самоаналізу і самооцінки педагогом власної діяльності і самого себе як її суб'єкта.

Професійна рефлексія обумовлює інтенсивність запровадження нововведень педагогом, забезпечує переосмислення змісту свідомості суб'єкта і усвідомлення ним прийомів педагогічної майстерності, без чого неможлива творча діяльність в сучасному освітньому закладі. "Педагогічна рефлексія, – на думку російської дослідниці А. К. Маркової, – це здатність педагога подумки уявити собі картину ситуації, що склалася, і на цій основі уточнити уявлення про себе, спрямувати свідомість педагога на самого себе, урахувати уявлені студента про те, як педагог розуміє його діяльність" [3].

Тезу про взаємозв'язок інноваційної діяльності з рефлексією доведено в багатьох філософських і психологічних дослідженнях В.В. Давидова, Л.С. Подимова, Я.А. Пономарьова, І.М. Семенова, В.В. Століна, І.І. Чеснокова.

Структура інноваційної діяльності педагога в психолого-педагогічній літературі представлена як єдність мотиваційного, креативного, технологічного та рефлексивного компонентів [2, 6].

Рефлексивний компонент інноваційної педагогічної діяльності характеризується різним змістом, який визначається етапами виконання діяльності і рівнем відображення її результатів. Зміст процесу цілепокладання визначається результатами рефлексії на мотиваційно-потребнісній сфері: знання про свій мотив призводить до вибудови мети. Цілереалізація (власне діяльність) у суб'єкта можлива тоді, коли у педагога існує модель, план здійснення діяльності, що побудовані в результаті рефлексії на цілепокладання.

Рефлексія на процеси і компоненти діяльності ще більше ускладнюється через необхідність їх співвідношення з прогнозованою метою (оцінка діяльнос-

ті), змістом образу "Я" та іншими елементами "Я-концепції" (самооцінка).

Кожен з рівнів рефлексії визначає особливий зміст можливостей педагога, усвідомлення ним і переживання конкретної ситуації. При рефлексії на межі можливостей фіксація відмінностей між собою та іншими у педагога виникає стан переживання, його хвилюють певні суперечності та бажання усунути їх. Знання та використання резервів по усвідомленню і зміни обмежень призводить педагога до переживання успіху в діяльності.

Рефлексія на цілепокладання в інноваційній діяльності педагога має такі характеристики:

- *прямий аналіз* — цілепокладання від актуального стану педагогічної системи та кінцевої планованої мети;
- *зворотний аналіз* — цілепокладання від кінцевого стану до актуального;
- цілепокладання від *проміжних цілей* як за допомогою прямого аналізу, так і зворотного.

Аналіз літератури засвідчує, що багатьма дослідниками виділено *змістові характеристики* рефлексії: аналіз значущості мотивів та їх досягнення в педагогічній діяльності; аналіз і оцінка прогнозованих результатів, наслідків досягнення мети; вибір актуальних цілей. Звертаємо увагу, що інноваційна діяльність педагога часто починається з "боротьби мотивів", пошуку сенсу.

Можливість педагога вільно здійснювати цілепокладання і усвідомлювати його доцільність залежить від таких умов:

- 1) наскільки педагог може усвідомлювати і керувати процесами визначення мети, розкладати їх на складові, відслідковувати ці процеси;
- 2) здатності розпізнавати значимість інновацій для учнів і для себе;
- 3) від упевненості, гнучкості, адекватності дій педагога при аналізі та оцінці результатів і наслідків досягнення мети;

4) від оволодіння алгоритмами вибору інноваційної мети.

У разі відсутності алгоритмів вибору мети педагог може відійти від неї, не реалізуючи свої можливості на даному рівні здійснення діяльності. Тоді на цьому етапі рефлексії можлива зміна значущості первинного мотиву і поява нових мотивів. Тут можуть з'являтися перешкоди, що виникають при утрудненні здійснення вибору в цілепокладанні: тривалий час може існувати дисонанс між відомим і невідомим, інтересом і метою, інтересом і ступенем складності інноваційного рішення, минулим і новим переконанням тощо.

Рефлексія на етапі реалізації інноваційної діяльності супроводжується двома процесами.

На першому з них педагог неначе заново повертається на етап прогнозування і там відстежує окремі складові концепції.

Другий процес пов'язаний з рефлексією на власну діяльність, тобто з процесом цілереалізації — відбувається аналіз співвідношення власних можливостей педагога і зовнішніх умов. Тут аналізуються навички, педагогічні дії, зміст інновацій.

Рефлексія в інноваційній діяльності безпосередньо пов'язана з процесом творчості. У даному контексті вона включає в себе побудову умовиводів, узагальнень, аналогій, зіставлень і оцінок, а також переживання, пригадування та вирішення проблем. Вона охоплює також звернення до переконань з метою інтерпретації, аналізу, здійснення дій, обговорення або оцінювання.

Рефлексія на діяльність в аспекті наслідків запровадження нововведень передбачає проведення аналізу зміни умов діяльності. Педагог-інноватор повинен тому володіти здатністю розділяти свої та чужі оцінки наслідків впровадження

нововведень, передбачати подальші кроки своєї інноваційної діяльності.

Велике значення для успішності інноваційної діяльності має здатність педагога рефлексувати на межі можливостей самореалізації, змінювати їх у реальній дії або уявно переживати почуття успіху.

На успішність інноваційної діяльності, окрім індивідуальних особливостей, впливають соціальні фактори, здібність педагога до спілкування, емпатії (здатність відчувати почуття і психологічний стан іншого, тобто здатність до співпереживання), усвідомлення інших людей, які можуть або сприяти, або гальмувати ініціативу педагога-інноватора.

Успішність інноваційної діяльності визначається у значній мірі й здатністю педагога враховувати й контролювати особливості міжособистісних відносин у студентському колективі. Іноді він дуже тонко відчуває та усвідомлює ці відносини, але не здатний щось змінити у своїй діяльності та у взаємодії зі студентами через нездатність чітко передбачити цілі, невміння спілкуватися або бажання змінювати ці відносини в силу якихось переконань.

Педагогічну діяльність можна трактувати як особистісну категорію, як творчий процес і результат творчої діяльності, в якому рефлексія є основним механізмом осмислення професійних успіхів і невдач, особистісних досягнень. При виникненні труднощів і виході в рефлексивну позицію педагог не тільки перебуває свої дії, але й переглядає можливі їх зміни. Взаємодія моментів знаходження важких місць у педагогічній діяльності,

відчуття потреби в запровадженні доцільних змін і знецінення труднощів, які виникають в новій зоні пошуку, створює загальний феномен ризику. В такому випадку особистість максимально розвиває свою рефлексію, здійснюючи перехід до вищих її форм, переосмислюючи свій колишній індивідуальний досвід.

Слід назвати деякі ознаки наявності педагогічної рефлексії:

1) глибина, проблемність і критичність мислення;

2) відкритість, готовність до діалогу, толерантність до чужої думки, чутливість до іншої людини;

3) гнучкість у пошуку альтернативних підходів до вирішення навчально-виховної проблеми;

4) варіативність і пластичність в комунікативних стратегіях;

5) особистісна включеність в діяльність, прийняття відповідальності за вибір рішення.

Висновки

Рефлексія є джерелом новацій і розвитку. Рефлексія — це не просто усвідомлення того, що є в людині, а й перетворення самої людини, її індивідуальної свідомості, особистості, здібностей до пізнання і діяльності. Рефлексуюча людина звернена до культури, вона здатна на перетворюючу діяльність, на саморозвиток. Рефлексія — це шлях пошуку в собі "духовного, сутнісного", це шлях до самого себе. Тому цілком очевидно, що сучасна освітня ситуація вимагає від викладача рефлексивності як необхідної професійної якості.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. Ред. В.Т.Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. — 1728 с.
2. Власова О.І. Педагогічна психологія. — К.: Либідь, 2005. — 400 с.
3. Маркова А.К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя // Педагогика. — 1995. — № 6. — С. 55–63.

4. Педагогический энциклопедический словарь. — М.: Большая Российская энциклопедия, 2003. — 528 с.
5. Психология: Словарь / Под общ. Ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. — М.: Политиздат, 1990. — 494 с.
6. Психологія / Трофімов Ю.Л., Рибалка В.В., Гончарук П.А. та ін. — К.: Либідь, 2003. — 560 с.
7. Современный словарь по педагогике / Сост. Рапацевич Е.С. — Мн.: Современное слово, 2001. — 928 с.
8. Философский словарь / Под ред. И.Т.Фролова. — М.: Политиздат, 1986. — 590 с.

АННОТАЦІЯ

Сидоренко В.К. Професійна рефлексія в структурі інноваційної діяльності педагога // Біоресурси і природопользування. — 2012. — 4, № 1-2. — С. 149-154.

Рассмотрена специфика профессиональной рефлексии как определяющего фактора инновационной деятельности педагога. Показано что решающее влияние на результативность профессиональной деятельности педагога имеет умение сознательно выбрать инновацию и предвидеть возможные последствия ее влияния на результативность обучения. Необходимым условием успешной инновационной деятельности педагога выступает умение рефлексировать по поводу внедрения нововведений в собственную профессиональную деятельность.

SUMMARY

V. Sydorenko. Professional reflection in the structure of innovative activity of the teacher // Biological Resources and Nature Management. — 2012. — 4, № 1-2. — P. 149-154.

Specificity of professional reflection as a determinant of innovative activity of the teacher has been examined. It has been shown that the decisive influence on the effectiveness of teacher's professional activity is the ability to choose the innovation consciously and to foresee the possible consequences of its impact on the effectiveness of training. The necessary condition for successful innovation activity of the teacher is the ability reflect as to innovations in their own professional activity.